

پژوهش‌های ایران‌شناسی، سال ۹، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۸

10.22059/jis.2020.293161.756

Print ISSN: 2252-0643-Online ISSN: 2676-4601

<https://jis.ut.ac.ir>

Ἀρμαμίθρης: A Median Name in the Assyrian Kings List

Mehrdad Malekzadeh¹

Assistant Professor, the Iranian Center for Archaeological Research (ICAR), Research Institute of Cultural Heritage & Tourism (RICHT)

Received: November, 30, 2019; Accepted: February, 29, 2018

Onomastics, a branch of historical linguistics, is of great significance for historical, historico-geographical, and anthropological studies. In the field of ancient Iranian studies, onomastics serves as a means to respond to a broad range of questions. For example, study of Median history and culture, suffering a lack of written evidence in Median language, has always been dependent on onomastic data recorded in non-Median sources. The present article focuses on the etymology of Ἀρμαμίθρης, an originally Median personal name attested in the list of Assyrian kings by Ctesias of Cnidus, and attempts at explaining the presence of a Median name in that context, that may lead to a better understanding of the narrative history of Assyria and Media in ancient time.

Keywords: Onomastics, Median Names, Assyrian Names, Harmamithres [Ἀρμαμίθρης], Assyrian King List, Median Narrative History.

1. Email of the author: malekzadeh.mehrdad@gmail.com

هرامیترس: یک نام "مادی" در فهرست پادشاهان آشور!

مهرداد ملکزاده^۱

استادیار پژوهشکده باستان‌شناسی، تهران

(از ص ۱۲۳ تا ص ۱۵۱)

تاریخ دریافت مقاله: ۹۸/۹/۹؛ تاریخ پذیرش مقاله: ۹۸/۱۲/۱۰

نام‌شناسی از شاخه‌های زبان‌شناسی و خصوصاً زبان‌شناسی تاریخی است که بیشترین رابطه موضوعی و مفهومی را با تاریخ و جغرافیای تاریخی و انسان‌شناسی دارد. در گستره ایران‌شناسی، نام‌شناسی هم تاریخچه‌ای درازدامن دارد و هم کاربرد بسیار؛ از جمله، پژوهشگران تاریخ و فرهنگ دوره ماد به دلیل کمتر شناخته بودن زبان مادی و ویژگیهای آن، همیشه خود را نیازمند به پژوهشهای نام‌شناسی می‌بینند تا شاید بر پایه آن به چندوچونی زبان مادی راه جویند. در مقاله حاضر با تحلیل نام‌شناختی و ریشه‌شناختی نام هرامیترس، نامی در اصل مادی که در فهرست‌های سپسین، در بافتار و بستر تاریخی متفاوتی، و در سیاهه پادشاهان آشور (که به مجموعه روایات و حکایات منقول از کتسیاس کنیدوسی بازمی‌گردد) درج شده، به بی‌جویی دلیل وجودی و علت حضور این نام در چنان بافتار و بستری خواهیم پرداخت و در پایان اندکی به بازسازی تاریخ روایی آشور و ماد نزد باستانیان نزدیک خواهیم شد.

واژه‌های کلیدی: نام‌شناسی، نام‌های مادی، نام‌های آشوری، هرامیترس، فهرست پادشاهان آشور، تاریخ روایی ماد.

مقدمه

پیرنیا (۱۳۱۱: ۲۰۰-۲۰۱) درباره فهرست‌های گوناگون شاهان ماد چنین نوشته: «راجع به اسامی پادشاهان ماد هشت جدول به دست آمده، پنج از هرودوت و سه از کتزیاس.» این جداول هشتگانه، بی‌آنکه پیرنیا ارجاعی درباره‌شان بدهد یا چیزی بیشتر درباره‌شان بیفزاید، گویا همان جداولی است که فردیناند یوستی در نوشته خود، «تاریخ ایران از گذشته‌های دور تا پایان ساسانیان»، در جلد دوم *شالوده فقه اللغة ایرانی*، بر پایه تطبیق فهرست‌های گاه‌نگاشتی متقدم از شاهان ماد ترتیب داده (Justi, 1904: 406-407, n. 9).

این فهرست‌ها در واقع برگرفته از سنت کهن گاه‌نگاری نویسی^۲ و گاه‌نامه‌نویسی^۳ و پس‌انتر رویدادنامه‌نویسی^۴ است. تاریخچه رویدادنامه‌نویسی‌های سپسین را می‌باید در سنت رویدادنامه‌نویسی یونانی، و سپس مسیحی-یونانی، دنبال کرد. پیش از آن سنت، و حتی پیش از پیدایی مسیحیت، رویدادنامه‌نویسی از سبک‌های تاریخ‌نگاری دوره

۱. رایانامه نویسنده:

malekzadeh.mehrdad@gmail.com

2. chronographia

3. chronicles

4. chronicon

یونانی‌مآبی می‌بود. شاید بتوان اثر جغرافیدان بزرگ اسکندرانی، اراتستن کورینی^۱، به نام *گاهنگاری*^۲ (احتمالاً از حدود سال ۲۰۰ ق.م.)، و اثر وقایع‌نگار یونانی، آپلودوروس آتنی^۳، به نام *گاهنامه*^۴ (پیش از ۱۴۳ ق.م.)، و اثر تاریخ‌نگار گالاتیایی، کاستور رودسی^۵، با نام *گاهنامه*^۶ (احتمالاً از حدود سال ۶۰ ق.م.)، را از نخستین نمونه‌های این سنت دانست. *گاهنگاری* اراتستن گویا مشتمل بر اخبار عالم از جنگ ترویا تا مرگ اسکندر (Niese, 1888)، *گاهنامه* آپلودوروس متضمن تاریخ یونان از فروافتادن ترویا تا زمان تصنیف کتاب (Jacoby, 1902)، و *گاهنامه* کاستور گویا شامل تاریخ امپراتوری آشور هم بوده است (Schwartz, 1894). رویدادنامه‌نویسی در تاریخ‌نگاری پیش از قرون وسطی و پس از آن به اوج خود رسید و در تاریخ‌نویسی بسیاری از مردمان مشرق‌زمین (خصوصاً ارمنیان و سریانیان و سپس اعراب مسلمان و ایرانیان روزگار اسلامی) تأثیر بسیار کرد (Mosshammer, 1979; Burgess, 1999; Witakowski, 2000).

این فهرست‌ها مشتمل است بر سیاهه پادشاهان گاه افسانه‌ای و غیرتاریخی سرزمین‌های باستانی (مانند آشوریان و بابلیان و کلدانیان، و مادها و پارس‌ها، یونانیان و رومیان، و ...) که نام و نشان‌شان به دست نویسندگان بعدی رسیده. یکی از مهمترین اینها، که بعدها به کرات در چند فهرست از این مجموعه فهرست‌ها نقل شده، پاره‌متنی است در اصل منسوب به کتسیاس کنیدوسی و سپس مشهور به *سیاهه پادشاهان آشور* (جدول شماره ۱)^۷، فهرستی به‌ظاهر مغشوش و مجعول، مملو از نام‌های غیرآشوری و غیراکدی، گاه ایرانی و گاه یونانی (Gilmore, 1888, fr. 46, p. 191; Jacoby 1958, fr. 688): (T11, T13, T19)؛ فهرستی با نام‌هایی ایرانی مانند *سِرکسیس*^۸، *آرئیوس*^۹، *هرمامیثرس*^{۱۰}، *میثرایوس*^{۱۱} و ... (Rawlinson, 1862: 329; Sayce, 1896: 183)، که با فهرست واقعی این پادشاهان، چنان‌که بعدها بر اثر کاوش شهرهای باستانی آشور به دست آمده (Yamada, 1992)، کمترین همسانی را دارد (Boncquet, 1990). درباره چندوچونی و چیستی و کیستی نام‌های ایرانی باستان در این فهرست‌ها هنوز پژوهش همه‌جانبه‌ای انجام نشده؛

1. Ἐρατοσθένης ὁ Κυρηναῖος
2. *Χρονογραφίαι*
3. Ἀπολλόδωρος ὁ Ἀθηναῖος
4. *Χρονικά*
5. Κάστωρ ὁ Ῥόδιος
6. *Χρονικά*
7. *Catalogus Regum Assyriorum*
8. Ξέρξης
9. Ἄρειος
10. Ἀρμαμίθρης
11. Μιθραῖος

فقط رودیگر اشمیت در یک مقاله نسبتاً کوتاه منحصراً به برخی نام‌های شاهنشاهان هخامنشی در این فهرست‌ها پرداخته (Schmitt, 2002) و جای پژوهش‌های بیشتر در این باره خالی است. در این مقاله، ما فقط به یکی از نام‌ها خواهیم پرداخت: هرمامیثرس^(۱) نامی گویا چندان خوش‌آهنگ و رمزآلود که حتی ویکتور هوگو در *افسانه روزگاران* (Hugo, 1859: 159)، در کتاب ششم، «پادشاهانی از مشرق‌زمین»، آن را در کنار بسیاری از دیگر نام‌آوران تاریخ دنیای باستان فهرست کرده است:

وه چه نیک‌اند، آرشک، داریوش، آرمامیثرس،
 هووخستر، سیئوس، داردانوس، درکولاس،
 خشیارشا، نبونصر، آسرخدون، دریغ!
 ما سپاهیان بسیار به کارزار روانه ساخته‌ایم؛
 ماییم آنتیوخوس، خسرو، اردشیر،
 سوسوتریس، هانیبال، آرشتی وئیگ، سولا،
 آشیل، عمر، سزار، ما می‌میریم، می‌دانیم.

[سطر ۱۵]

۱. پسران داتیس در تواریخ هرودوت و در گلنبشته‌های باروی تخت جمشید

هرودوت در شرح لشکرکشی بزرگ خشیارشا به یونان در سال ۴۸۰ ق.م، در بند ۸۸ از کتاب هفتم *تواریخ* (Strassler, 2007: 530)، در فهرست سپاهیان شاه بزرگ که در دشت دوریسکوس^۱ جمع آمده بودند، فهرستی که برخی پژوهشگران آن را فهرست دوریسکوسی هرودوت^۲ می‌خوانند (Herzfeld, 1968: 351-353)، نام دو پسر داتیس^۳، سپهسالار مادی داریوش بزرگ در ماراتن، را آورده: هرمامیثرس و تیتایوس^۴ و آنان را فرمانده سواره‌نظام خوانده (Hauben, 1973: 23; Barkworth, 1993: 150). دیوید لوئیس لازم دانسته که یادآور شود مادستان سرزمین باستانی اسپ‌پروری بوده و عجیب نیست که این دو پسر داتیس از فرماندهان سواران بوده‌اند (Lewis, 1985: 113-114). هرودوت، متأسفانه، دیگر از این دو پسر داتیس هرگز یاد نکرده است. درباره پدر ایشان نیز همین می‌دانیم که مادی‌زاد بوده و برای پارسیان می‌جنگیده و به گفته یونانیان در ماراتن شکست خورده بود (تواریخ، کتاب ششم، بند ۹۴، ۹۷-۹۸، ۱۱۸-۱۱۹، در: Strassler, 2007: 464, 466, 475-477؛ کتاب هفتم، بند ۸، ۱۰، ۷۴، ۸۸، در: Id.: 496, 498, 527, 530)، و به ادعای کتسیاس (پاریسک، کتاب دوازدهم-سیزدهم، بند ۲۲ و ۲۵) در آن نبرد کشته شده بود (Llewellyn-Jones and Robson, 2010: 181-182). البته قصه کتسیاس با روایت

1. Δορίσκος
2. Herodotus' Doriscus Catalogue
3. Δάτις
4. Τιθαίος

هرودوت، که از کارهای داتیس پس از جنگ ماراتن خبر می‌دهد (تورینخ، کتاب ششم، ۱۱۸-۱۱۹، در: Strassler, 2007: 475-477)، در تناقض است (Molitor, 1957; Raubitschek, 1957; 1986). درباره داتیس، علاوه بر نوشته‌های یونانی، در گلنبشته‌های باروی تخت‌جمشید نیز (در متن PFNN 1809)، به شکل عیلامی‌نویس‌شده داتیسه^۱، آگاهی‌های اندکی در دست است (Lewis, 1985; Schmitt, 1994: 127; Tavernier, 2007: 172, no. 4.2.522).

دست‌کم یک نام که با هرمامیثرس ریشه مشترک دارد نیز در متون باروی تخت‌جمشید دیده شده، به شکل عیلامی‌نویس‌شده *Har-ba-mi-iš-ša* که در پارسی باستان به صورت **Arbamiça**، متشکل از **Arba** و **miça**، بازسازی می‌شود (Benveniste, 1958: 54; Benveniste, 1966: 82; Grantovskii, 1970: 268 [2nd ed., 2007: 305]; Mayrhofer, 1973: 154, no. 8.449; Hinz, 1975: 35; Schmitt, 1976: 31, n. 45; Schmitt, 1978: 420, no. 16a; 421, n. 13; Tavernier, 2007: 110, no. 4.2.86). نبود شکل *miθra-* که سنتاً مادی دانسته می‌شود، و حضور شکل **miça**، که پارسی به شمار می‌آید (Wikander, 1952)، نشان از آن دارد که این فرد احتمالاً نام پارسی دارد. اما در اسناد بابلی متعلق به حدود سال ۴۵۱ ق.م.، شکل اکدی‌نویس‌شده *Ar-ba/ma-mi-ri*^m (d) *Mit-[ri?]* آمده است که در مادی به **Arbamiθra**، متشکل از **Arba** و *miθra-* بازسازی می‌شود (Eilers, 1936: 173, n. 1; Zadok, 1977: 98; Schmitt, 1978: 424, no. 45a; Tavernier, 2007: 111, no. 4.2.88).^(۲)

جالب اینکه بازتاب تحولات آوایی سپسین در نام هرمامیثرس نیز در همین اسناد بابلی (اما از نظر تقویمی قدیمی‌تر) قابل پیگیری است. در میان منابع مربوط به واپسین سال پادشاهی داریوش و شاید نخستین سال خشیارشا، ۴۸۵ ق.م.، نامی به شکل اکدی‌نویس‌شده *Ar-ba/ma-mi-iθ-ri*^m آمده که به **arbamihra**، متشکل از **Arba** و **mihra-* بازسازی می‌تواند شد (Thompson, 1927: 13; Eilers, 1936: 173, n. 1; Mayrhofer, 1973: 154, no. 8.449; Hinz, 1975: 35; Zadok, 1977: 95; Joannès, 1990: 4; Dandamayev, 1992: 30, no. 15; Tavernier, 2007: 111, no. 4.2.87). تحول آوایی از *miθra-* در ایرانی باستان به *mihra* در ایرانی میانه دارد. هینتس این شکل را «مادی میانه» می‌خواند (Hinz, 1975: 35).^(۳)

نام دیگر پسر داتیس، تیتایوس، هم گویا به شکل عیلامی‌نویس‌شده زیشاویش^۲ در برخی گلنبشته‌های باروی تخت‌جمشید (Tavernier, 2007: 155-156) آمده باشد

1. Da-ti-ia

2. Zi-iš-ša-u-i-iš

Lewis, 1977: 592; Lewis, 1985: 114; Brosius, 2007: 30, n. 26; Garrison, 2014: 72,)
(^۴) .n. 29; Garrison, 2017: 388; Schmitt, 1976: 32

ریشه نام داتیس و پیوند آن با *داد* (ایرانی باستان: **dāta*) از دیر باز روشن بود (Keiper, 1877: 82; Justi, 1895: 18; Swoboda, 1901: col. 2227) و شکل مادی (باستان) آن قابل بازسازی: **Dāt-īya* (Schmitt, 1994: 126;) (Schmitt, 1984: 468, n. 38a; Schmitt, 2006: 96-97, no. 2.13). دیاکونوف می‌نویسد: «از قرن هفتم قبل از میلاد به بعد به تقریب تمام نام‌های مادی که به ما رسیده ریشه واضح ایرانی دارند»، اما در زیرنویس، در کنار یکی دو نام دیگر، ریشه‌شناسی تیشایوس را هم مستثنا می‌کند، یعنی آن را ایرانی نمی‌داند، ولی در ایرانی بودن نام‌های داتیس و هرمامیثرس شکی ندارد، هرچند که به ریشه آنها هم اشاره‌ای نمی‌کند (Diakonoff, 1956: 149, n. 2 [in Persian] (translation, 482-483, n. 22).

در نام هرمامیثرس آنچه روشن می‌نماید جزء میثره، سپس تر مهر، خدای باستانی هندوایرانیان، است و این نیز از دیر باز روشن بود (Justi, 1895: 503; Stonecipher, 1918: 20-21؛ قس راولینسن که به یکی از معانی دیگر میثره، «دوست و دوستی» توجه دارد: Rawlinson, 1865: 145). یونانیان هم‌روزگار هرودوت به جستن ریشه‌شناسی عامیانه برای نام‌های شرقی و خصوصاً ایرانی علاقه وافری می‌داشتند (Armayer, 1978; Hornblower, 2000; Schmitt, 2007) و در خود اثر پدر تاریخ هم این مورد صراحتاً ثبت شده است (تورخ، کتاب ششم، بند ۹۸، در: Strassler, 2007: 466). آنان در نام *Ἀρμαμίθρης* دو جزء *ἄρμα* و *Μίθρας* را می‌یافتند: جزء دوم که از پیش معلوم بود (Liddel-Scott, 1979: 513)، و جزء یکم را با واژه یونانی *ἄρμα* به معنی گردونه جنگی (Id.: 117) در پیوند می‌دیدند (Eilers, 1936: 173, n. 1; Schmitt, 1967: 133, n. 102; Mayrhofer, 1973: 154; Hinz, 1975: 35; Schmitt, 1976: 31; Harrison, 1998: 36, n. 139). بدین‌سان، معنی نام او را «گردونه‌ران مهر» می‌انگاشتند (Armayer, 1978: 148).

از اینها گذشته، چنین به نظر می‌رسد که هرودوت سنتاً بیشترین نام‌های پارسی (و مادی) را که با میثره در پیوند بودند به شکل *Μίτρα* یونانی‌نویس کرده و نه به شکل *Μίθρα*، و حتی پدرخوانده چوپان مادی کوروش را *Μιτραδάτης* آورده است (Justi, 1895: 209) و نه *Μιθραδάτης*، و برخلاف آن، هم او، نام مورد بحث ما را *Ἀρμαμίθρης* آورده و نه مثلاً **Ἀρμαμίθρης*، در حالی که بازنده‌های سپسین این نام در برخی متون رویدادنامه‌نویسی لاتین و ارمنی و سریانی و جز آن، چنانکه پایین‌تر خواهیم دید، نشان‌دهنده آن است که احتمالاً ضبط *Ἀρμαμίθρης* هم خالی از وجه نیست. برخی پژوهشگران این اختلاف را تصادفی نمی‌دانند (David, 2017; Hegyi,)

1973). اما به واقع، سوای ادعاهای مربوط به بازتاب احتمالی جهان‌بینی هخامنشی و تبلیغات سیاسی و نظامی آنان در تدوین سیاهه سپاهان خشیارشا در دشت دوریسکوس (David, 2017: 78ff.)، به نظر می‌رسد این اختلاف بیشتر مربوط به منابع متنوع بخش‌های مختلف *تواریخ* هرودوت باشد (Hegy, 1973: 86) و اینکه در اینجا (فهرست دوریسکوسی)، متن هرودوت، خصوصاً در بازتاب شکل یونانی‌نویس‌شده نام‌های ایرانی، تحت تأثیر ویژگی‌های زبان‌شناختی خاصی مربوط به غرب آناتولی قرار داشته (قس Rollinger, 2003: 260)، و مارتین هرمان بیش از صد سال پیش از این نشان داده که سرچشمه این بخش از *تواریخ* هرودوت نوشته‌های هکاتایوس، جغرافیدان اهل میلئوس، از شهرهای غربی آناتولی بوده است (Herrmann, 1911).

یوستی (Justi, 1895: 127)، به گونه‌ای باورنکردنی، با توجه به ریشه‌شناسی عامیانه یونانی و ذکر هم‌ریشگی با واژه یونانی $\alpha\rho\mu\alpha\tau$ ، به بازسازی شکل اوستایی **harema* دست زده و Ἀρμαμίθρης را «دوست (دار) گردونه (های) جنگی» معنی کرده؛ استون‌سایفر (Stonecipher, 1918: 21) به *arm* به معنی بازو و دست توجه و نام *هرمامیثرس* را به «آنکه او دست مهر است / آنکه دست مهر با اوست» ترجمه کرده؛ مایرهور (Mayrhofer, 1973: 154) و هینتس (Hinz, 1975: 35) این نام را به معنی «دوست جوان» دانسته‌اند؛ تاورنیه، با اتکا به نقل قولی شفاهی از رودیگر اشمیت، معنی «دوست» را برای میثره در این نام نمی‌پذیرد، چون این کلمه فقط در زبان‌های هندی معنی «دوست» هم دارد و نه در زبان‌های ایرانی. به باور او، بهترین تعبیر برای میثره همان «پیمان» یا «ایزد پیمان» است. در نهایت او این نام را به معنی «جوان با استعانت از مهر» می‌داند (Tavernier, 2007: 110). این در حالی است که گرشویچ، با بازسازی شکل ایرانی باستان *-arpa(h)** در معنی «حمایت، پشتیبانی»، می‌پنداشت که *Harbamišša* به معنی «آنکه به *آرپ* می‌اندیشد» است (Gershevitch, 1970: 86). لوئیس هم البته در جزء نخست این نام، به گمان او *Harma*، عنصری ایرانی دیده، ولی در فهم ریشه‌شناسی آن نکوشیده است (Lewis, 1985: 114).

۲. فهرست پادشاهان آشور در گاهنامه‌ها و گاهنگاری‌های کهن

اوید در *دگردیسیها* (۸ م.)، که حکایت شاعرانه‌ای است در وصف تاریخ جهان از آغاز آفرینش تا زمانه فرمانروایی گایوس یولیوس کایسر (سزار)، گویا نام *آراممیثرس* را نیز به عنوان یکی از پادشاهان آشور آورده بوده (Cole, 2008: 45)، ولی بر سر خوانش آن نام در متن سروده (و سرچشمه آن: *گاهنامه کاستور رودسی*) اختلاف نظر بسیار هست (loc. cit., n. 76).

اما سرنخ فهرست کتسیاسی از پادشاهان آشور^۱ را شاید بتوان در ترجمه‌های لاتین پاره‌متن‌های برجای‌مانده از *گاهنامه* کاستور، مشهور به *یادگارهای کاستوری*^۲، جست (Schwartz, 1894). در آن فهرست، هفتمین یا هشتمین آرامامیثرس نام داشته است (Cory, 1832: 77; Müller, 1862: 159). گویا سکستوس یولیوس آفریکانوس^۳، در اثر خویش، *گاهنگاری‌ها*، سیاهه‌ای از پادشاهان آشوری را آورده بوده که هشتمین آنها هرمامیثرس نام داشته (Cory, 1832: 70; Gelzer, 1880: 212) و ۳۸ سال پادشاهی کرده (جدول شماره ۲). نه اثر کاستور و نه آن آفریکانوس به‌تمامی به ما نرسیده و تنها پاره‌هایی از آنها در نوشته‌های سپسین نقل شده؛ از جمله اوسیبیوس، اسقف قیساریه^۴ (ح ۲۶۰-۳۴۰ م.)، در *تاریخ جهانی*^۵ خویش، در سیاهه پادشاهان آشور^۶، در مرتبه هفتم، نام آرامامیثرس (آمرامیثس!) را هم آورده (Schone and Petermann, 1875, original text, col. 63, و بر مبنای برگردان لاتین از ترجمه ارمنی و گویا به غلط: Amramithes؛ نیز رک. Aucher, 1818: 98). پس از آن، در متن مشهور به *دومین پی‌آیند پادشاهان*^۷، در نسخه ترجمه لاتین پرنیموس قدیس (۳۴۷-۴۲۰ م.)، موسوم به *مصحف پرنیموسی*^۸، در مرتبه هفتم سیاهه پادشاهان آشور^۹، نام آرامامیثرس آمده (Schone and Petermann, 1875, supplement I, section B, col. [25]; Helm, 1913: 28, line 19; Helm, 1926: 43; نیز رک. Helm, 1956: 28a). در *گاهنگاری کوتاه*^{۱۰}، که پاره‌متن گاهشناختی بی‌نام‌نشانی است، در مرتبه هفتم و هشتم سیاهه پادشاهان آشور^{۱۱}، نام‌های *سیرکسیس* و *بیلوخوس*^{۱۲} درج شده و از هرمامیثرس خبری نیست (Schone and Petermann 1875, supplement II, section 4, col. 84). ولی در فهرست پادشاهان آشوری و زمان آنان^{۱۳}، منقول در متنی موسوم به *گزیده‌ای پرغلط به زبان لاتینی*^{۱۴} مشهور به *بارباروس*^{۱۵} که در حدود سال

1. Assyriorum Regem
2. *Castoris Reliquiæ*
3. Sextus Julius Africanus
4. Ευσέβιος της Καισαρείας
5. *Παντοδαπή ἱστορία*
6. Assyriorum Reges
7. *Regum Series secundum*
8. *Hieronymi Codices*
9. Reges Assyriorum
10. *Χρονογραφειῶν σύντομον*
11. ΒΑΣΙΛΕΙΣ ΑΣΣΥΡΙΩΝ
12. Βηλόχοος
13. Assyriorum regna et tempora
14. *Excerpta Latina Barbari*
15. Barbarus

۷۵۰ م. از اصلی یونانی، که شاید بتوانش رویدادنامه اسکندرانی^۱ گفت، به لاتین ترجمه شده (Hoeveler, 1895)، نام آرمامیثروس^۲ به عنوان هشتمین پادشاه دیده می‌شود (Gelzer, Schone and Petermann 1875, supplement II, section 6, col. 214). نیز رک. (1885: 325). در گزیده گاهنگاری‌ها^۳ از گیورگیوس سینکلوس^۴ نویسنده بیزانسی (در گذشته پس از ۸۱۰ م.)، نیز نام هرمامیثرس پادشاه آشوری (جدول شماره ۳) درج شده است (Dindorf, 1829/I: 193, line 11; Cory, 1832: 70; Gelzer, 1885: 205; Mosshammer, 1984: 117, line 23; Adler and Tuffin, 2002: 145; Annus [2015], 8th king in the list). از میان دیگر آثار، در بند ۱۹ کتاب نخست از تاریخ ارمنیان نوشته موسس خورناتسی (موسی خورنی) در قرن پنجم میلادی نیز در فهرست شاهان کلدانی این نام به شکل آرمامیثروس^۵ آمده (Thomson, 1978: 105); باغداساریان، ۱۳۹۷: ۱۳۰؛ نیز رک. (Petrosyan, 2014: 67). پس از آن در آغاز قرن ششم میلادی، در بخش «گاهشناسی»^۶ از کتاب حکمت الهی^۷، که به قلم نویسنده مسیحی ناشناسی نوشته شده و اکنون قطعات پراکنده‌ای از آن در دست است (Beatrice, 2001)، هفتمین پادشاه فهرست آشوریان، آرمامیثروس^۸ نام دارد (Id.: 105). در رویدادنامه سریانای بی‌نامی، اشتباهاً منسوب به دیونیسیوس تل‌محری^۹، بطریق یعقوبی سال‌های ۸۱۸ تا ۸۴۵ م. (Abramowski, 1940)، که تألیف آن به سال ۷۷۵ م. پایان یافته و اکنون به رویدادنامه زقنین^{۱۰} معروف است (Harrak, 2009)، نام آرمامیثروس (Armamithros / 'rm'mytrws) به عنوان یکی از پادشاهان آشور آمده (متن سریانای: Chabot, Tullberg and Bergman 1850: 23, line 7; Helm, 1956: 285; Chabot, 1949: 15, and note 1). در متن بی‌نام دیگری، احتمالاً مربوط به سال ۱۰۱۹ م. که بعدها به رویدادنامه الیاس نصیبینی شهرت پیدا کرد، در سیاهه پادشاهان آشور، نام هشتمین، ارما میتریس ('rm'mytrws / Armā Mītrēs) است (متن سریانای: Brooks, 1910: 27; Delaporte, 1910: 21). همچنین در رویدادنامه میخائیل سریانای، از واپسین منابع تاریخی سریانیان، در جدول گاهنگاری شش پادشاهی نخست دنیای باستان، که شامل

1. *Chronica Alexandrina*
2. Armamithrus
3. *Ἐκλογή χρονογραφίας*
4. Γεώργιος Σύγκελλος
5. Armamitēōs
6. *Χρονικόν*
7. *Θεοδοσία*
8. Armamithrus
9. Dionysius of Tel Mahri
10. *The Chronicle of Zuqnān*

آشوریان هم می‌شده، نام هفتمین ارمامیتریس (*Armamitrès / 'rm'mytrys*) آمده (متن سریانی: Chabot, 1910: 19؛ ترجمه فرانسه: Chabot, 1899: 208). این رویدادنامه شرح وقایع جهان از زمان خلقت تا سال ۱۱۹۵ م. است و تاریخ نگارش آن را باید میان سال‌های ۱۱۹۵ تا زمان مرگ میخائیل (۱۱۹۹ م.) دانست. روایات *رویدادنامه میخائیل*، با وجود تاریخ نگارش متأخرش، به دلیل استفاده او از منابعی که به دست ما نرسیده، مغتنم است (Howard-Johnston, 2010: 68).^(۵) همچنین در *آثار الباقیه ابوریحان بیرونی*، در سیاهه پادشاهان آشور، نام هشتمین ارمامیثرس^۱ است (اذکائی، ۱۳۸۰: ۹۴؛ اذکائی، ۱۳۹۲: ۱۰۵؛ داناسرشت، ۱۳۲۱: ۱۲۶).

دگرگونی ضبط نام هرمامیثرس به شکل‌های گوناگون در ترجمه‌های سپسین لاتین (و ارمنی و سریانی و عربی و ...)، مثلاً *آمرامیثس*^۲ در اوسیبیوس، یا *آرمامیثرس*^۳ در پرنیموس، یا *آرمامیثروس*^۴ در بارباروس و غیره، بسیار طبیعی می‌نماید و نتیجه عدم شناخت نویسندگان بعدی از اصل یونانی نام است و نباید موجب تشویش شود چه حد ضبط نام‌ها در این فهرست‌ها (و خصوصاً بازگفت‌های ادبی بعدی) ناقص و نامعتبر است (Macneill, 1910: 147؛ جدول شماره ۴).

در یونان باستان گویا تنها یک تاریخ آشور شناخته می‌بوده: نوشته‌های کتسیاس و کتاب او *آسوریک*^۵، زیرا که آن *گفتار آشوری*^۶ که هرودوت وعده‌اش را دو جا در *تواریخ* (کتاب نخست، بند ۱۰۶ و ۱۸۴، در: Strassler, 2007: 61, 98) داده (Drews, 1973: 65, 92-95)، یا اگر نوشته شده (Ebert 1911) یا اساساً هرگز نوشته نشده (Zawadzki, 1984: 114) در همان روزگار باستان هم مهجور بوده (Drews, 1970) و چیز زیادی از آن منقول نیست (Huxley, 1965). و مخالف وی: Olson 1987؛ نیز رک. Macqueen, 1978). دیاکونوف یک جا، با اشاره به فقدان *گفتار آشوری* هرودوت، درباره نوشته‌های کتسیاس می‌نویسد: «تاریخ نامربوط و بی‌اساسی که کتسیاس درباره آشور نوشته ... میان مؤلفان قدیم ... شایع و رایج بوده ...، زیرا ایشان منبع دیگری در این موضوع نداشتند» (Diakonoff, 1956: 26, n. 2 [in Persian translation, 424, n. 48]). بنابراین، بیشترین پژوهشگران ریشه همه فهرست‌ها و آگاهی‌های باستانی از پادشاهان آشور را در روایات و

1. Armamithrēs
2. Amramithes
3. Armamitres
4. Armamithrus
5. *Ἀσσυριακά*
6. *Ἀσσύριοι Λόγοι*

منقولات کتسیاسی (هر آنچه به‌واقع از اوست و هر آنچه در متن‌های سپسین بدو انتساب پیدا کرده) می‌جویند (Montzka, 1902; Jacoby, 1922; Goossens 1940)؛ قس Drews, 1965)، و همین‌هاست که احياناً با افزودن و کاستن‌های فراوان، از طرق مختلف، از جمله آثار اوسیبوس یا سینکلوس یا موسس خورناتسی و غیره، به روزگار ما رسیده (Sayce, 1884: 293-294; König, 1972: 119-121; Mosshammer, 1979: 145, 182-183) و گاه مبنای اقوالی شبه‌تاریخ‌نویسانه، مانند اثر التقاطی آلکر، شده که مثلاً آرمامیثرس را همان نرام-سین (۲۲۵۴-۲۲۱۸ ق.م.)، پادشاه اکدی، می‌شمرد (Alker, 1889: 142-143). کهنترین شکل اصل کتسیاسی فهرست نخستینه را، که می‌بایست بخشی از *آسوریک وی* باشد، گویا یوزف مارکوارت بازسازی کرده باشد (Marquart, 1893: 564ff., esp. tabs. in pp. 584-585؛ جدول شماره ۵). در این فهرست، هرمامیثرس ششمین است و ۹۲ سال پادشاهی کرده است (Id.: 585).

۳. هرمامیثرس: هرودوت و کتسیاس

دیدیم که هرمامیثرس یک نام اصیل هرودوتی است (تاریخ، کتاب هفتم، بند ۸۸)، یعنی نامی است متعلق به آن سنت تاریخ‌نویسی که در آثار هرودوت ریشه دارد و نه در حکایات کتسیاسی. پس چگونه است که یک نام هرودوتی به فهرست‌های کتسیاسی راه بسته و تا به روزگار ما انتقال یافته است؟

هرودوت و کتسیاس مشرق‌زمین ایرانی‌شده آن روزگار را از دریچه چشم خویش می‌نگریستند، ولی تصویری که ترسیم کرده‌اند گاه بسیار تفاوت دارد (Blum, 1836). در روزگار ما هرودوت را بسی موجه‌تر از کتسیاس دانسته‌اند (Diakonoff, 1956: 16-21 [in Persian translation, 18-24]، هرچند که این ترجیح منجر به نادیده گرفتن کلی کتسیاس نشده است (مثلاً پیرنیا، ۱۳۱۱: ۷۰، ۲۱۶-۲۱۴؛ Sarton, 1952: 328)، و اخیراً گویا با او همدلی بیشتری هم می‌شود (Bichler, 2004; 2011; Waters, 2017). می‌دانیم که در روزگار باستان نیز کتسیاس (شاید به دلیل همان سرشت سرگرم‌کننده و مفرح بودن داستان‌هایش) مقبولیت بیشتری داشته تا هرودوت (Sarton, 1952: 330). در واقع سنن تاریخ‌نویسی هرودوتی و کتسیاسی دو سنت موازی با یکدیگر نبوده، بلکه همیشه بیشتر مانند دو سنت معارض به شمار آمده‌اند (Diakonoff, 1956: 21-28 [in Persian translation, 24-30]; Aliev, 1960: 28-29 [in Persian translation, 31-33]; Cizek, 1975; Lenfant, 1996; Flusin, 1999; Bleckmann, 2007). خود کتسیاس هم بر این نکته اذعان داشته و گویی به آن می‌بالیده است (Llewellyn-Jones and Robson, 2010: 100). البته هرودوت و کتسیاس در مشرق‌زمین با چشم‌انداز تاریخی و جغرافیایی تقریباً مشابهی

رودرو بوده‌اند و بخش عمده‌ای از آنچه ثبت و نقل کرده‌اند (خصوصاً آنچه در اینجا محل توجه ماست: نام‌های خاص) بسیار به هم مانند یا مشترک است.

ذخیره اصلی نام‌های ایرانی که از هرودوت و کتسیاس به دست ما رسیده تقریباً یکی است، مگر در موارد اختلاف که غالباً به ضبط کتسیاس نمی‌توان اعتماد داشت و منابع باستانی مستقل گفته‌های هرودوت را تأیید می‌کنند. مثلاً فهرست این دو، هرودوت (تورینج، کتاب سوم، بند ۷۰، در: Strassler, 2007: 241) و کتسیاس (پاریس، کتاب دوازدهم-سیزدهم، بند ۱۶، در: Llewellyn-Jones and Robson, 2010: 180)، از شش تن همدست داریوش در کشتن بردیه یا گوماته را بسنجید با روایت سنگ‌نبشته بیستون (ستون چهارم، سطر ۸۶-۸۳، در: Kent, 1953: 60, 130)؛ در نوشته کتسیاس، به قول دیاکونوف، «فقط یک نام ... [آن‌هم] تصادفاً صحیح است» (Diakonoff, 1956: 24 [in Persian translation, 26])؛ قس 63: 2006 (Schmitt)، اما هرودوت «... فقط در مورد نام یکی از آنان دچار اشتباه شده، ولی حتی در آن مورد هم نام یکی از نزدیکترین کسان داریوش را ذکر کرده است که شخصاً در آن قتل شرکت نداشته» (Diakonoff, 1956: 17 [in Persian translation, 20]). بنابراین، احتمالاً منشأ این سهو هم نه شخص هرودوت، که منابع او بوده‌اند.

باز در جای دیگر کتسیاس رهبران مادی و بابلی خیزش علیه آشور را آرباکس^۱ و بلسوس^۲ نام نهاده (آسوریک، کتاب یکم-سوم، بند ۲۴، در: Llewellyn-Jones and Robson, 2010: 133). او این دو نام را از کجا آورده؟ این بار کار وی برای گزینش این دو نام گویا آسانتر بوده: بر پایه گواهی نویسنده معاصرش، کسینوفون آتنی که به همراه کوروش کهمین در کوناکسا (۴۰۱ ق.م.) علیه اردشیر دوم جنگیده بود، می‌دانیم که شهر ماد در آن زمان آرباکس نام داشته است (بازگشت دهم‌زار نفر، دفتر یکم، بخش ۷، بند ۱۱ و دفتر هفتم، بخش ۸، بند ۲۵)، و شهر ابرنهر (بخش‌هایی از بابل و سوریه بزرگ) بلسوس (همان، دفتر یکم، بخش ۴، بند ۱۰ و دفتر هفتم، بخش ۸، بند ۲۵). کتسیاس احتمالاً شنیده بوده که پادشاهی آشور را مادها و بابلیان متحداً برانداخته بودند، اما او احتمالاً آگاهی درستی از نام متحدان واقعی (هووخستره و نبوپلستر) نداشته. پس نام‌های شهرهای مادی و بابلی هم‌روزگار خویش را بر پادشاهان ماد و بابل نهاده (گویا نخستین بار شرادر این تقلب کتسیاس را بر ملا کرده باشد: Schrader, 1878: 514-516؛ نیز ر.ک. Christensen, 1917: 138؛ Jacoby, 1922, col. 2049؛ قس 24, n. 6, and 270 [in Persian translation, 26, n. 54, and 424]. (Diakonoff, 1956: 24, n. 6, and 270 [in Persian translation, 26, n. 54, and 424]). ناشیانه بودن این جعل تاریخی تا به جایی است که در یوز را بدین گمان انداخته که

1. Ἀρβάκης

2. Βέλσος

نکند تمامی حکایتِ آرباکس در روایت کتسیاس من‌درآوردی باشد (-110: Drews, 1973; 111, n. 60, and 197 قس Dandamayev 1986).

همچنین نام پادشاهان مادی در فهرست نه‌نفره‌ای که کتسیاس آورده در سنجش با آن هرودوت (که منابع باستانی شرق در بسیاری موارد تأییدش می‌کنند)، مضحک و مغلوط جلوه می‌کند (Aliev, 1956: 26-27 [in Persian translation, 29-30]; Diakonoff, 1956: 26-27 [in Persian translation, 318]; 192: 1960). در توجیه این فهرست از دیر باز پژوهشگران چندی رطب و یابس به هم بافته‌اند (رک. پیرنیا، ۱۳۱۱: ۲۱۵). مثلاً اُپر مدعی شده که هرودوت نام‌های این پادشاهان را به زبان مادی نوشته (به یاد داشته باشیم که در آن زمان هنوز اُپر زبان نسخه دوم نبشته‌های هخامنشیان را نه عیلامی، که مادی می‌پنداشت) و فهرست کتسیاس ترجمه این نام‌ها به پارسی است (Oppert, 1879: 19; Darmesteter, 1883: 11-13, 23, 25, 172-173). دارمستتر نشان داد که این گفته محلی از اعراب ندارد (Darmesteter, 1883: 11-13).

اما داستان نام هرامیثرس و دیگر نام‌های ایرانی و ایرانی‌گون (Vlaardingerbroek, 2014: 265) فهرست‌های کتسیاسی از پادشاهان آشور را نباید به‌سادگی مانند دیگر اشتباهات و سهل‌انگاری‌های کتسیاس به شمار آوریم و آن را حاصل لاقیدی وی در برخورد با موضوع نوشته‌های خود بشماریم. برخی از این نام‌ها، با وجود ظاهر گاه نامربوط خویش، حکایت از آشنایی عمیق تدوین‌کنندگان آن فهرست(ها) با فرهنگ و ادب و تاریخ و آیین آسیای غربی و میانرودان باستان دارند و نشان‌دهنده اصالت ناپیدای متن هستند؛ مثلاً داستان‌های مربوط به سمیرامیس^۱ که بازتاب افسانه‌ای شخصیت تاریخی سمورامت^۲، شهبانوی واقعی و تاریخی آشور، بانوی شمشی-آدد پنجم (۸۲۴-۸۱۱ ق.م.) و مادر آدد-نیراری سوم (۸۱۱-۷۸۳ ق.م.)، است (Dalley, 2005)، یا نام آخرین پادشاه آشوری در این فهرست(ها)، سارداناپالوس^۳، که یادآور واپسین پادشاه بزرگ امپراتوری آشور نو، آشوربانی‌پال (۶۶۸-۶۲۷ ق.م.)، است (Frahm, 2003)، یا لقب زامس^۴ برای نینواس^۵، گاه سومین و گاه چهارمین پادشاه فهرست، که یادآور نام خدای خورشید، شمش^۶، در زبان اکدی است (Sayce, 1884: 293; Gilmore, 1888: 192).

1. Σεμίραμις

۲. اصل آشوری: *Sammu-rāmat*

3. Σαρδάνάπαλ(λ)ος

4. Ζάμης

5. Νινύας

6. *Šamaš*

بلوس^۱، که بازتاب لقب معروف بلو^۲ به معنی «سرور» برای بزرگِ خدایان بابل، مردوک، است (Cumont, 1896; Tümpel, 1897; Sayce, 1884: 293; Id., 1896: 184)، یا نامهای شاهانی (!) چون نینوس^۳ برای نینوا (Weidner, 1936)، آرابلوس^۴ برای اربیل (Tümpel, 1895)، و کالائوس^۵ برای کلخو (Baumstrack, 1899)، که همانا بنیانگذار یا نیای افسانه‌ای و قهرمان نام‌دهنده شهرهای باستانی میانرودان هستند (Vlaardingerbroek, 2014: 264 and n. 97).

۴. یک نام مادی در فهرست پادشاهان آشور

برخلاف برخی دیگر از نام‌های مادی و پارسی که گاه بسامد نسبتاً بالایی دارند، نام هرمامیثرس فقط یک بار در *تواریخ* هرودوت آمده و یک بار در فهرست کتسیاسی پادشاهان آشور. دقیقاً به دلیل همین بسامد پایین، بعید است که حضور این نام در آن فهرست اصالت نداشته باشد و حاصل جعلی ناشیانه در دوره‌های بعدی باشد و گمان نمی‌کنم که فراهم‌آورندگان گمنام سیاهه پادشاهان آشور این نام مادی را از *تواریخ* به عاریت گرفته و بر پادشاهی آشوری نهاده باشند. به بیان دیگر، اگر کس یا کسانی در روزگاران باستان یا قرون وسطی آن مایه فرهیختگی را داشته‌اند که به متن هرودوت رجوع و نامی را از آن استخراج کنند، و هم اساساً به نسخه‌ای از کتاب نایاب هرودوت دسترسی داشته‌اند، مسلماً دانش آن را هم می‌داشته‌اند که پادشاهی آشوری را نمی‌توان نامی مادی نهاد. باید گفت که حضور نام مادی هرمامیثرس در فهرست پادشاهان آشور مأخذ مستقلى دارد و احتمالاً مربوط به زمانه و زمینه‌ای است که ممکن بوده فهرست نامربوطی از نام‌ها با ریشه‌های متنوع فرهنگی ایرانی (مادی و پارسی) و اکدی (بابلی و آشوری) و حتی شاید آناتولیایی و غیره (Miller, 1965: 123, n. 1) در هم تنیده و با هم آمیخته شود: دوره ماد (و شاید دوره بلافصل پس از آن، یعنی آغاز دوره هخامنشی).

در دهه پایانی قرن نوزدهم و آغازین سال‌های قرن بیستم، پراشیک در چندین کتاب و مقاله نشان داد که احتمالاً سرچشمه اصلی روایات مربوط به برآمدن شاهنشاهی مادان (و هم برافتادنش) در *تواریخ*، بندهای ۹۵ تا ۱۳۰ از کتاب یکم، که همانا «گفتار مادی»^۶ می‌خوانیمش، مجموعه داستان‌هایی است که کسانی از فرزندان و جانشینان

-
1. Βῆλος
 2. Bēlu
 3. Νίνος
 4. Ἀραβῆλος
 5. Χάλαος
 6. Μήδικός Λογος

واپسین وزیر دربار ماد، هارپاگوس^۱، برای هرودوت بازگفته بوده‌اند. هارپاگوس پس از فروپاشی شاهنشاهی ماد به سپهسالاری کوروش بزرگ رسیده بود و پس از فتح لودیه (۵۴۷ ق.م.)، و مابقی آناتولی غربی برای پارس‌ها (تا حدود ۵۴۰ ق.م.)، گویا دیگر هرگز به مادستان بازنگشت و زیر چتر حمایت هخامنشیان در لوکیه ماندگار شده و شاهک‌نشین خُرد مادی تباری را در آن سامان بنیاد نهاده بود. او این مجموعه روایات را سنن هارپاگیان^۲ می‌خواند (Prášek, 1890, 1897, 1904, 1906). نظر او درباره ریشه روایی هارپاگی گفتار مادی هرودوت را تنی چند از پژوهشگران بعدی پذیرفتند و در نوشته‌های خود تکرار کردند (Schubert, 1890: 75-81; Bauer, 1891: 161ff.; Oppert, 1893: 65; Kallenberg, 1905: 349; Reuß, 1907: 487-488; Nestle, 1911: 249, n. 15; Soltau, 1913: 128, n. 1; Jacoby, 1913: col. 423; Scharr, 1919: 28, n. 29, and p. 30, n. 32; Diakonoff, 1956: 17, n. 3 [in Persian translation, 19, n. 23, and 420]; Aliev, 1960: 26 [in Persian translation, 29]).

اما ریشه تاریخ ماد کتسیاس را، که از بن با گفتار مادی هرودوت فرق دارد، نمی‌توان در سنن هارپاگیان جست. بهترین پیشنهاد در فهم تاریخی نوشته‌های کتسیاس، البته درباره سیاهه پادشاهان مادی و نه دقیقاً سیاهه پادشاهان آشوری، را شاید نولدکه ارائه داده باشد، آنجا که درباره اختلافات میان فهرست هرودوت و کتسیاس از شاهان ماد نوشته: «کتسیاس فهرست خود را بر پایه گفته‌های مادان فراهم آورده و آنان خواسته‌اند به دلیل احساسات ملی دوران پادشاهی خود را دوبرابر و بلکه بیش از آن جلوه دهند» (Nöldeke, 1887: 3). قس پیرنیا، ۱۳۱۱: ۲۱۵. می‌دانیم که کتسیاس پزشک دربار هخامنشیان بوده و در آنجا با درباریان پارسی و مادی حشر و نشر داشته و بسیاری از داستان‌های پارسی و مادی و سکایی و ... خویش را از آنان شنیده، و باز می‌دانیم که او بخت همسخنی با هیچ‌یک از درباریان و فرهیختگان آشوری را، که منطقاً می‌بایست ناقلان و وارثان گنجینه فرهنگ و ادب آشور باشند، نداشته، چون آنان چند قرن پیش از آن از صحنه گیتی محو شده بودند. بنابراین، منشأ داستان‌های آشوری کتسیاس را هم باید در همان روایات دربار هخامنشیان جست، که خود ریشه در مجموعه روایات جاری دربار پیشین ماد و مجموعه داستان‌های رایج و مورد علاقه عامه مردم پارس و ماد و دانسته‌های فرهنگی و ادبی طبقه نخبگان پارس‌ها و مادها و هم در محفوظات و ترانه‌ها و قصص خنیاگران و نقالان پارسی و مادی داشته است (Llewellyn-Jones and Robson, 2010: 55ff.). شباهت‌های کلی آوایی نام‌های فهرست‌های کتسیاسی از پادشاهان آشور و

1. Ἁρπαγός

۲. گاهی Harpagidenüberlieferung و بیشتر Harpagidentradition آمده است.

ماد هم مؤید همین نظر می‌تواند باشد، و همان‌گونه که بالاتر اشاره کردیم، از این نظر، این نام‌ها ایرانی‌گون هستند، و حتی در یکی دو مورد این نام‌ها شباهت تام و تمام با یکدیگر دارند؛ مثلاً سوسارموس،^۱ نامی با ریشه‌شناسی کمی مشکوک (Schmitt, 2006: 286-287)، که هم سومین در فهرست مادی است (Diakonoff, 1956: 26 [in Persian translation, 29]; Aliev, 1960: 192 [in Persian translation, 318]; Llewellyn-Jones and Robson 2010: 149) و هم بیست‌و‌چندمین در فهرست آشوری (Sayce, 1884: 292; Gilmore, 1888: 191; Marquart, 1893: 584; Krumbholz, 1897: 254; König, 1972: 12)،^(۶) یا سرکسیس،^۲ شکل یونانی‌نویس‌شده نام خشیارشا (Justi, 1895: 173)، که در فهرست کتسیاسی پادشاهان آشور، ششمین (گاهی هفتمین) نام است (-Cory, 1832: 72; Sayce, 1884: 293; Gilmore, 1888: 191; Marquart, 1893: 574; Sayce, 1896: 184; König, 1972: 120).

ریشه فهرست‌های پادشاهان آشور (و هم پادشاهان ماد) در روایات کتسیاسی و در مجموعه رویدادنامه‌های بعدی گویا یکی باشد و ربطی هم به آشور و میانرودان در معنی اخص کلمه نداشته باشد، چراکه می‌دانیم آشوریان از تاریخ باستان خویش نیک آگاه بوده‌اند و به‌دقت فهرستی بلند از پادشاهان خود تهیه کرده بودند (Poebel, 1942; 1943; Azize, 1994; Gelb, 1954; Yamada, 1992; 1994). پژوهش‌های نوین تاریخی و باستان‌شناختی در بسیاری موارد دقت و صحت آن فهرست پادشاهان آشوری را تأیید کرده (Hagens, 2005; Frahm, 2017) و همان‌گونه که پیشتر هم گفتیم، به‌روشنی مشخص است که آن فهرست هیچ نسبتی با مجموعه فهرست‌های کتسیاسی ندارد (Boncquet, 1990). بنابراین، تا پیش از کاوش‌های یکی دو قرن اخیر در آسیای غربی و آشکار شدن تاریخ واقعی آشور (و ماد)، باستانیان و مردمان سپسین، سنتاً، تاریخ آشوری (و مادی) را در اختیار داشتند که هیچ ربط تاریخی با سرگذشت آشوریان (و مادان) نداشت و محصول روایات و منقولات کتسیاسی بود.

ریشه تاریخ افسانه‌ای آشور (و هم ماد) و قصه‌های مربوط به سمیرامیس و نینوس و سارداناپالوس و آرباکس در روایات کتسیاسی را احتمالاً باید در روایات مادها جست و این را نیز نولدکه به‌خوبی در جایی دیگر، هنگام تشریح برخی عناصر داستانی و حماسی ایران غربی (نزد مادها و پارس‌ها) که ممکن است به گونه‌ای با سرچشمه‌های حماسه ملی ایران (شاهنامه) در پیوند باشد، نشان داده، و به دلیل جانبداری ضمنی این روایات

1. Σώσαρμος

2. Εέρξης

از مادها و دشمنی مستتر در آن با پارس‌ها، آن را سنت روایی مادی نام نهاده است (Nöldeke, 1896: 3ff.; Marquart, 1983: 601). همچنین کریستنسن، هنگام بحث از «افسانه‌های شاهانه در سنت‌های مادی و پارسی کهن»، ریشه این روایات را در خاطرات مادهایی می‌داند که هنوز امپراتوری آشور، خصوصاً اسم و رسم برخی از شاهان نامور آن، را فراموش نکرده بودند (Christensen, 1936: 116). با اینکه در پژوهش‌های راجع به تاریخ شفاهی و تاریخ‌نگاری روایی ایران غربی (ماد و پارس) باید روایات و منقولات کتسیاسی را به‌دقت هرچه تمامتر بررسی و تحلیل کرد، اما روشن است که هرگونه تلاشی برای استخراج وقایع تاریخی از بطن فهرست‌های کتسیاسی از پادشاهان آشور و ماد بیهوده خواهد بود و چند تجربه پیش از این در این باب شکست خورده است (Nagel, 1982). آنچه می‌توان از فهرست‌های کتسیاسی از پادشاهان آشور و ماد بیرون کشید تاریخ آرمانی مادهایی است که در آن هنگام هنوز چند صباحی از دوران پرشکوهشان نگذشته بود، ولی سروری خود بر آسیا را از کف داده بودند و به افسانه‌هایی از گذشته دل خوش می‌داشتند. به نظر می‌رسد که سرشت روایات کتسیاسی درباره تاریخ آشور و ماد یکی باشد، ولی نه برخاسته از مجموعه سنن فرهنگی اصیل آشوریان، بلکه مربوط به دوره ماد باشد. اما اینکه این روایات احتمالاً از اندیشه تاریخ‌نگاران‌های که می‌توانسته در دوره ماد و نزد طبقه فرهیخته دربار ماد وجود داشته باشد برخاسته است یا بیشتر مربوط به فرهنگ عامه مادان است، و یا ترکیبی از هر دو، خود موضوع پژوهش مستقل دیگری است.

پی‌نوشت‌ها

۱. اصل یونانی Ἀρμαμίθρης هرمامیثرس *harmāmīθres* تلفظ می‌شده که به لاتین با تلفظ *آرمامیثریس* *armāmīθres* راه یافته. شکل *Harmamithres* بازنمود اصل یونانی در انگلیسی است. شکل این نام در فرانسوی *Armamithres* است.

۲. بر سر قرائت شکل اکدی‌نویس شده *Ar-ba/ma-^(d)Mit-[ri?]* اختلاف نظر وجود دارد (Dandamayev, 1992: 171; McEwan, 1984: no. 190). برخی در بازشناختن نام «مهر» در آن گویی تردیدی ندارند (Tavernier, 2001: 26; 2004: 774-775; 2011: 427-428; *ar-ma-^(d)be*، اما برخی دیگر آن را *ri* می‌خوانند (Jakob-Rost and Freydank, 1972: 17-18). مشکل بر سر تشخیص ارزش آوایی نشانه‌ای در خط میخی بابلی نو است که گاهی *ba* و گاهی *ma* تصور می‌شود. علاوه بر آن نشانه *BAD* دارای ارزش‌های آوایی چندگانه است، از جمله: *mit* و *be* رک. (Borger, 2004: 270ff. (توضیحات از دوست دانشمند، سهیل دلشاد).

۳. بسیاری از محققان بر این باورند که آن پارسی باستانی که در نبشته‌های هخامنشیان دیده می‌شود، حتی در سنگ‌نبشته بیستون، زبانی کهن‌گراست و ویژگی‌های صرفی و نحوی کهنتر از زمان شاهنشاهی هخامنشی را به نمایش می‌نهد و آن زبان در دوره هخامنشی خود در حال تبدیل شدن به پارسی میانه آغازین بوده. ناهنجاری‌های

- دستوری که در نوشته‌های بعدی دیده می‌شود و نام‌هایی همچون *-arbamihra** گویای همین تغییر زبانی از فارسی باستان به میانه هستند.
۴. در نوشته‌ای مستقل به این نام خواهیم پرداخت.
۵. خوانش کلمات سریانی را مدیون دوست دانشمندم، سجاد امیری باوندپور، هستم.
۶. گئورگ فریدریش هِنْدِل اپرایی به نام او (*Sosarme, Re di Media*) نوشت (Dean, 2006: 210-234).

منابع

- ابوریحان بیرونی رک. اذکائی و داناسرشت
- اذکائی، پرویز (مصحح و شارح)، ۱۳۸۰، *الأثار الباقیه عن القرون الخالیه*، ابوریحان بیرونی، تهران، میراث مکتوب.
- اذکائی، پرویز (مترجم و شارح)، ۱۳۹۲، *آثار باقیه از مردمان گذشته*، ابوریحان بیرونی، تهران، نشر نی.
- باغدادساریان، ادیک (مترجم)، ۱۳۹۷، *تاریخ ارمنیان*، موسی خورناتسی (موسی خورنی)، تهران، نشر تاریخ ایران.
- پیرنیا، حسن (مشیرالدوله)، ۱۳۱۱-۱۳۱۳، *ایران باستان یا تاریخ مفصل ایران قدیم*، دوره سه جلدی، تهران، شرکت مطبوعات.
- داناسرشت، اکبر (مترجم)، ۱۳۲۱، *آثار الباقیه*، ابوریحان بیرونی، تهران، امیرکبیر.
- دیاکونوف، ایگور میخائیلوویچ، ۱۳۹۵، *تاریخ ماد*، ترجمه کریم کشاورز، علمی و فرهنگی (چاپ یازدهم).
- علی‌یف، اقرار [حبیب‌اوغلو]، ۱۳۸۸، *پادشاهی ماد*، ترجمه کامبیز میربهاء، تهران، ققنوس.
- موسی خورنی رک. باغدادساریان
- Abramowski, R., 1940, *Dionysius von Tellmahre, Jakobitischer Patriarch von 818-845. Zur Geschichte der Kirche unter dem Islam*, Leipzig, Deutsche Morgenländische Gesellschaft.
- Adler, W. and Paul Tu., 2002, *The Chronography of George Synkellos: A Byzantine Chronicle of Universal History from the Creation*, Oxford, Oxford University Press.
- Aliev, I., Habib, O., [Алиев, Играр Габиб оглы], 1960, *History of Media [История Мидии]*, Baku: Academy of Sciences of the Azerbaijan SSR [Баку: Академия Наук Азербайджанской ССР].
- Alker, E., 1889, "Deutung der sogenannten „Dynastien des Berosus“ und der „Königs listen des Ktesias“ auf Grund neuer Hypothesen", In: *Die Chronologie der Bücher der Könige und Paralipomenon im Einklang mit der Chronologie der Aegypter, Assyrer, Babylonier, Phönizier, Meder und Lyder* (Leobschütz: Commissions -Verlag von Georg Schnurpfeil), 119-155.
- Annus, A., [2015], "The Assyrian king list according to Synkellos", In: *Melammu Project: The Heritage of Mesopotamia and the Ancient Near East: Assyria and Assyrians in Greek, Latin and Jewish sources*, http://melammu-project.eu/database/gen_html/a0000220.html.

- Armayer, O. K., 1978, "Herodotus Persian Vocabulary", *The Ancient World I/4*, 147-156.
- Aucher, J. B., (ed.), 1818, *Eusebii Pamphili Caesariensis episcopi Chronicon bipartitum nunc primum ex armeniaco textu in latinum conversum adnotationibus auctum graecis fragmentis exornatum*, Venetiis: Typis coenobii PP. Armenorum in insula S. Lazari.
- Azize, J., 1997, *Who Wrote the Assyrian King List?* A thesis submitted in fulfillment of the requirements for the degree of Master of Philosophy, School of Archaeology, Classics and Ancient History, University of Sydney, Sydney, University of Sydney.
- Azize, J., 2005, "Who was responsible for the Assyrian King List?", *Abr-Nahrain: Ancient Near Eastern Studies XXXV*, 1-25.
- Bachof, E., 1877, "Die Ἀσσυριοὶ Λόγοι des Herodotos", *Jahrbücher für Classische Philologie XXIII/1*, 577-584.
- Barkworth, Peter R., 1993, "The organization of Xerxes army", *Iranica Antiqua XXVII*, 149-167.
- Bauer, A., 1891, "Herodots Darstellung der Cyrussage", *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien XLII*, 161-166.
- Baumstark, C. A. Joseph M. D., 1899, "Chalaos (Χάλαος)", In: Georg Wissowa (ed.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft III/2*, Neue Bearbeitung, unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen (Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlag), col. 2038.
- Beatrice, P. F., (ed.), 2001, *Anonymi Monophysitae Theosophia: An attempt at reconstruction*, Leiden / Boston / Köln, Brill.
- Benveniste, É., 1958, "Notes sur les tablettes élamites de Persépolis", *Journal asiatique CCXLVI*, 49-65.
- Benveniste, É., 1966, *Titres et noms propres en Iranian ancient*, Travaux de l'Institut d'études iraniennes de l'Université de la Paris I, Paris: Librairie C. Klincksieck.
- Bichler, R., 2004, "Ktesias „korrigiert“ Herodot. Zur literarischen Einschätzung der *Persika*", In: Herbert Heftner and Kurt Tomaschitz (eds.), *Ad fontes! Festschrift für Gerhard Dobesch zum fünfundsiebzehnten Geburtstag am 15. September 2004, dargebracht von Kollegen, Schülern und Freunden* (Phoibos-Verlag, Wien), 105-116.
- Bichler, R., 2011, "Ktesias spielt mit Herodot", In: Josef Wiesehöfer, Robert Rollinger and Giovanni B. Lanfranchi (eds.), *Ktesias' Welt / Ctesias' World* (Wiesbaden, Harrassowitz Verlag), 21-52.
- Bleckmann, B., 2007, "Ktesias von Knidos und die Perserkriege: Historische Varianten zu Herodot", In: Bruno Bleckmann, (ed.), *Herodot und die Epoche der Perserkriege: Realitäten und Fiktionen, Kolloquium zum 80. Geburtstag von Dietmar Kienast* (Köln / Weimar / Wien, Böhlau Verlag), 137-150.
- Blum, K. L., 1836, *Herodot und Ktesias, Die frühesten Geschichtsforscher des Orients*, Heidelberg, Winter.

- Bonquet, J., 1990, "Ctesias' Assyrian King-List and His Chronology of Mesopotamian History", *Ancient Society XXI*, 5-16.
- Borger, R., 2004, *Mesopotamisches Zeichenlexikon*, Münster, Ugarit Verlag.
- Brooks, .. W. (ed.), 1910, *Eliae Metropolitae Nisibeni Opus Chronologicum*, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium LXII, Scriptorum Syri XXI, Textus III/7, Parisiis, E Typographeo Reipublicae / Lipsiae, Otto Harrassowitz.
- Brosius, M., 2007, "New out of old? Court and court ceremonies in Achaemenid Persia", In: Antony J. S. Spawforth (ed.), *The Court and Court Society in Ancient Monarchies* (Cambridge, Cambridge University Press), 17-57.
- Burgess, R. W., 1999, *Studies in Eusebian and post-Eusebian chronography*, with the assistance of Witold Witakowski, Stuttgart, Franz Steiner Verlag.
- Chabot, J.-B. (ed.), 1899, *Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche 1166-1119, Éditée pour la première fois et traduite en français*, Tome Premier, Paris, Ernest Leroux, Éditeur.
- Chabot, J.-B. (ed.), 1910, *Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche 1166-1119, Éditée pour la première fois et traduite en français*, Tome IV (Texte syriaque), Paris, Ernest Leroux, Éditeur.
- Chabot, J.-B. (ed.), 1927, *Incerti auctoris Chronicon Anonymum Pseudo-Dionysianum vulgo dictum I/1*, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium XCI, Scriptorum Syri XLIII, Textus III/1.1, Parisiis: E Typographeum Reipublicae (Fotomech. Reprint in Louvain, Imprimerie Orientaliste L. Durbecq, 1952).
- Chabot, J.-B. (ed.), 1949, *Incerti auctoris Chronicon Anonymum Pseudo-Dionysianum vulgo dictum I/2*, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium CXXI, Scriptorum Syri LXVI, Textus III/1.2, Lovanii, In Aedibus E. Peeters.
- Christensen, A. E., 1917, *Les Types du Le premier homme et le premier roi dans l'histoire légendaire des Iraniens, Recherches sur l'histoire légendaire des Iraniens I: Gajōmard, Masjaγ et Masjānāγ, Hōšang et Taγmōruw*, Stockholm, P. A. Nordstedt and söner.
- Christensen, A. E., 1936, *Les gestes des rois dans les traditions de l'Iran antique*, Paris, Librairie Orientaliste Paul Geuthner.
- Cizek, A. N., 1975, "From the historical truth to the literary convention: the life of Cyrus the Great viewed by Herodotus, Ctesias and Xenophon", *L'antiquite classique XLIV*, 531-552.
- Cole, T., 2004, "Ovid, Varro, and Castor of Rhodes: The Chronological Architecture of the 'Metamorphoses'", *Harvard Studies in Classical Philology CII*, 355-422.
- Cole, T., 2008, *Ovidius Mythistoricus: Legendary Time in the Metamorphoses*, New York / Oxford, Peter Lang, Internationaler Verlag der Wissenschaften.

- Cory, I. P., 1832, *Ancient Fragments of the Phoenician, Chaldaean, Egyptian, Tyrian, Carthaginian, Indian, Persian, and Other Writers: With an Introductory Dissertation and an Inquiry into the Philosophy and Trinity of the Ancients*, Second Edition, London, William Pickering.
- Cumont, F., 1896, "Baal. Βάαλ", In: Georg Wissowa (ed.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft II/2*, Neue Bearbeitung, unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen (Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlag), cols. 2651-2652.
- Dalley, S., 2005, "Semiramis in History and Legend: A case study in interpretation of an Assyrian historical tradition, with observations on archetypes in ancient historiography, on euhemerism before Euhemerus, and on the so-called Greek ethnographic style", In: Erich S. Gruen (ed.), *Cultural Borrowings and Ethnic Appropriations in Antiquity*, (Stuttgart, Franz Steiner Verlag GmbH), 12-22.
- Dandamayev, M. A., 1986, "Arbaces", *Encyclopædia Iranica II/3*, 275.
- Dandamayev, M. A., 1992, *Iranians in Achaemenid Babylonia*, Costa Mesa, California and New York, Mazda Publishers, in association with Bibliotheca Persica.
- Darmesteter, J., 1883, *Études iraniennes II: Études sur la langue, la littérature, les croyances de la Perse ancienne*, Paris, F. Vieweg, Libraire-Éditeur.
- David, J., 2017, "Achaemenid Propaganda and Oral Traditions: A Reassessment of Herodotus' Early Persian Logoi", In: Baruch Halpern, Kenneth S. Sacks and Tyler Edward Kelley (eds.), *Cultural Contact and Appropriation in the Axial-Age Mediterranean World: A Periplos* (Leiden / Boston, Brill), 60-82 (+ Bibliography, pp. 243-297).
- Dean, W., 2006, *Handel's Operas, 1726-1741*, The Boydell Press, Woodbridge.
- Delaporte, L.J. (trans.), 1910, *La chronographie d'Élie bar-Šinaya, Métropolitain de Nisibe, Traduite pour la première fois d'après le manuscrit Add. 7197 du Musée Britannique*, Paris, Librairie Honoré Champion, Éditeur.
- Diakonoff, .. M., [Дьяконов, Игорь Михайлович], 1956, *History of Media from the Ancient Times to the End of the IV Century B. C. E. [История Мидии от древнейших времен до конца IV в. до н.э.]*, Moscow / Leningrad, Publishing House of the USSR Academy of Sciences [Москва / Ленинград: Изд-во Академии наук СССР].
- Dindorf, K. W. (ed.), 1829, *Georgius Syncellus et Nicephorus Cp. I-II*, Ex Recensione: Guilielmi Dindorfii, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae XXII-XXIII*, Bonnae, Impensis Ed. Weberi.
- Drews, R., 1965, "Assyria in Classical Universal Histories", *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte XIV/2*, 129-142.
- Drews, R., 1970, "Herodotus' Other Logoi", *The American Journal of Philology XCI/2*, 181-191.

- Drews, R., 1973, *Greek Accounts of Eastern History*, Cambridge, Mass.
- Ebert, Theodor, 1911, *Zur Frage nach der Beendigung des herodoteischen Geschichtswerkes in besonderer Berücksichtigung der Ἀσσυριοὶ Λόγοι*, Inaugural-Dissertationen, Christian-Albrechts Universität zu Kiel, Druck, G. Buschhardt.
- Eilers, W., 1936, "Eine mittelpersische Wortform aus frühachämenidischer Zeit?", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft XC/1 (n.f. XV/1)*, 160-200.
- Flusin, M., 1999, "Comment les Mèdes ont raconté leur histoire: l'épopée d'Arbacès et le "Médikos Logos" d'Hérodote", *Ktèma: Civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antiques XXIV*, 135-145.
- Frahm, E., 2003, "Images of Ashurbanipal in later Tradition", In: Israel Eph' al et al. (eds.), *Hayim and Miriam Tadmor volume* (Jerusalem, Israel Exploration Society in cooperation with Hebrew University of Jerusalem and Israel Museum), 37-48.
- Frahm, E., 2017, "List of Assyrian Kings", In: Eckart Frahm (ed.), *A Companion to Assyria*, Blackwell Companions to the Ancient World (Hoboken, NJ, John Wiley & Sons Ltd.), 613-616.
- Garrison, M. B., 2014, "The Royal-Name Seals of Darius I", In: Michael Kozuh et al. (eds.), *Extraction and Control: Studies in Honor of Matthew W. Stolper* (Chicago-Illinois, The Oriental Institute of the University of Chicago), 67-104.
- Garrison, M. B., 2017, *The Ritual Landscape at Persepolis: Glyptic Imagery from the Persepolis Fortification and Treasury Archives*, Chicago-Illinois, The Oriental Institute of the University of Chicago.
- Gelb, I.J., 1954, "Two Assyrian king lists", *Journal of Near Eastern Studies XIII/4*, 209-230.
- Gelzer, H., 1880, *Sextus Julius Africanus und die Byzantinische Chronographie I: Die Chronographie des Julius Africanus*, Leipzig, Druck und Verlag von B. G. Teubner.
- Gelzer, H., 1885, *Sextus Julius Africanus und die Byzantinische Chronographie II/1: Die nachfolger des Julius Africanus*, Leipzig, Druck und Verlag von B. G. Teubner.
- Gershevitch, Ilya, 1970, "Island-Bay and the lion", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies XXXIII/1*, 82-91.
- Gilmore, J., 1888, *The Fragments of the Persika of Ktesias*, London / New York, Macmillan and Company.
- Goossens, G., 1940, "L'histoire d'Assyrie de Ctésias", *L'antiquité classique IX/1*, 25-45.
- Grantovskii, É. A. [Грантовский, Эдвин Арвидович], 1970, *The Early History of the Iranian tribes in Western Asia [Ранняя история иранских племён передней Азии]*, Moscow: Publishing House of Academy of Eastern Literature [Москва: Изд-во Наука, Главная редакция восточной литературы], (2nd edition, 2007).

- Hagens, G., 2005, "The Assyrian king list and chronology: A critique", *Orientalia LXXIV/1*, 23-41.
- Harrak, A., 2009, "Joshua the Stylite of Zuqnān, Pseudo-Dionysius of Tell-Mahrē", In: David Thomas and Barbara Roggema (eds.), *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History, Volume 1 (600-900)* (Leiden, Brill), 322-326.
- Harrison, T., 1998, "Herodotus' Conception of Foreign Languages", *Histos II*, 1-45.
- Hauben, H., 1973, "The Chief Commanders of the Persian Fleet in 480 B.C.", *Ancient Society IV*, 23-37.
- Hegy, Dolores, 1973, "Historical Authenticity of Herodotus in the Persian 'Logoi'", *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae XXI*, 73-87.
- Helm, R. W. O. (ed.), 1913, *Eusebius Werke 7, Die Chronik des Hieronymus, Hieronymi Chronicon I: Text mit einem Namenregister*, Leipzig, J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Helm, R. W. O. (ed.), 1926, *Eusebius Werke 7, Die Chronik des Hieronymus, Hieronymi Chronicon II: Lesarten der Handschriften und Quellenkritischer Apparat zur Chronik*, Leipzig, J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Helm, R. W. O. (ed.), 1956, *Eusebius Werke 7, Die Chronik des Hieronymus, Hieronymi Chronicon*, Berlin, Akademie-Verlag.
- Herrmann, M., 1911, "Hekataios als mutmassliche geographische Quelle Herodots in seiner Beschreibung des Xerxeszuges", *Klio: Beiträge zur alten Geschichte XI*, 382-384.
- Herzfeld, E. E., 1968, *The Persian Empire: Studies in Geography and Ethnography of the ancient Near East*, Edited from the posthumous papers by Gerold Walser, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag GmbH.
- Hinz, Walter, 1975, *Altiranisches Sprachgut der Nebenüberlieferungen*, Unter Mitarbeit von Peter-Michael Berger, Günther Korbel und Annegret Nippa, Wiesbaden, Otto Harrassowitz Verlag.
- Hoeveler, J. J., 1895, "Die Excerpta Latini Barbari", In: *Festschrift der dreiundvierzigsten Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner dargeboten von den höheren Lehranstalten Kölns* (Bonn, Universitäts-Buchdruckerei von Carl Georgi), 193-214.
- Hornblower, S., 2000, "Personal Names and the Study of the Ancient Greek Historians", In: Simon Hornblower and Elaine Matthews (eds.), *Greek Personal Names: Their Value as Evidence*, (Oxford, Oxford University Press), 129-143.
- Howard-J., J., 2010, *Witnesses to a World Crisis: Historians and Histories of the Middle East in the Seventh Century*, Oxford, Oxford University Press.
- Hugo, V. M., 1859, *La légende des siècles*, Bruxelles, Édition Hetzel, Méline, Cans et Ce, libraires-éditeurs.

- Huxley, G., 1965, "A Fragment of the Ἀσσύριοι Λόγοι of Herodotos", *Greek, Roman, and Byzantine Studies* VI/3, 207-212.
- Jacoby, F., 1902, *Apollodors Chronik: Eine Sammlung der Fragmente*, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung.
- Jacoby, F., 1913, "Herodotos", In: Wilhelm Kroll (ed.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Supplementband) II*, Neue Bearbeitung Begonnen von Georg Wissowa, unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen (Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung), cols. 205-520.
- Jacoby, F., 1922, "Ktesias", In: Wilhelm Kroll (ed.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft XI/2*, Neue Bearbeitung Begonnen von Georg Wissowa, unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen (Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung), cols. 2032-2073.
- Jacoby, F. (ed.), 1958, *Die Fragmente der griechische Historiker III: Geschichte von Staedten und Voelkern - C: Autoren ueber einzelne Laender - Bd. I: Aegypten - Geten*, Leiden, E. J. Brill.
- Jakob-Rost, L., and Helmut F., 1972, "Spätbabylonische Rechtsurkunden aus Babylon mit aramäischen Beischriften", *Forschungen und Berichte XIV*, 7-35.
- Joannès, F., 1990, *Les tablettes néo-Babyloniennes de la Bodleian Library Conservées à l'Ashmolean Museum*, Oxford, Clarendon Press.
- Justi, F. W. J., 1895, *Iranisches Namenbuch*, Marburg, N. G. Elwert'sche Verlagsbuchhandlung.
- Justi, F. W. J., 1904, "Geschichte Irans von den ältesten Zeiten bis zum Ausgang der Sāsāniden", In: Wilhelm Geiger and Ernst Kuhn (eds.), *Grundriss der iranischen Philologie II* (Strassburg, Verlag von Karl J. Trübner), 395-550.
- Kallenberg, H., 1905, "Herodot", *Jahresberichte des Philologischen Vereins zu Berlin XXXI*, 348-375.
- Karst, J. (ed.), 1911, *Eusebius Werke 5: Die Chronik aus dem Armenischen übersetzt mit textkritischem Commentar*, Leipzig, J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Keiper, P., 1877, *Die Perser des Aeschylus als Quelle für altpersische Altertumskunde, nebst Erklärung der darin vorkommenden altpersischen Eigennamen*, Erlangen, Verlag von Andreas Deichert (and in: *Acta Seminarii Philologica Erlangenensis I* [1878], 175-288.).
- Kent, R. G., 1953, *Old Persian: Grammar, Texts, Lexicon*, 2nd edition, New Haven / Connecticut, American Oriental Society.
- König, Friedrich Wilhelm, 1972, *Die Persika des Ktesias von Knidos*, Graz.
- Krumbholz, P., 1897, "Zu den Assyriaka des Ktesias [II]", *Rheinisches Museum für Philologie LII*, 237-285.
- Lenfant, D., 1996, "Ctésias et Hérodote ou les réécritures de l'histoire dans la Perse achéménide", *Revue des Etudes Grecques CIX/2*, 348-380.

- Lewis, D.M., 1977, *Sparta and Persia*, Leiden, E. J. Brill.
- Lewis, D.M., 1980, "Datis the Mede", *The Journal of Hellenic Studies C*, 194-195.
- Lewis, D.M., 1985, "Persians in Herodotus", In: *The Greek Historians: Literature and History, Papers presented to A. E. Raubitschek* (Saratoga: Calif., ANMA Libri), 101-117 (and in: David M. Lewis, 1997, *Selected papers in Greek and Near Eastern history*, ed. by: P. J. Rhodes (Cambridge, Cambridge University Press), 345-361.).
- Liddell, H. G., and Robert S., 1979, *An intermediate Greek-English Lexicon founded upon the seventh edition of Liddell and Scott's Greek-English Lexicon*, (1st ed.:1889), Oxford, Clarendon Press.
- Llewellyn-Jones, L., and James R., 2010, *Ctesias' History of Persia: Tales of the Orient*, London / New York, Routledge, Taylor and Francis e-Library.
- Macneill, J., 1910, "An Irish Historical Tract Dated A.D. 721", In: *Proceedings of the Royal Irish Academy, Section C: Archaeology, Celtic Studies, History, Linguistics, Literature XXVIII*, 123-148.
- Macquene, J. G., 1978, "The Ἀσσύριοι Λόγοι of Herodotus and Their Position in the Histories", *The Classical Quarterly XXVIII/2*, 284-291.
- Marquart, J., 1893, "Die Assyriaka des Ktesias", *Philologus (Supplementband) VI/2*, 501-658.
- Mayrhofer, M., 1973, *Onomastica Persepolitana: Das altiranische Namengut der Persepolis-Täfelchen*, unter Mitarbeit von János Harmatta, Walther Hinz, Rüdiger Schmitt und Jutta Seifert, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- McEwan, G. J. Paul, 1984, *Late Babylonian Texts in the Ashmolean Museum*, Oxford, Clarendon Press.
- Miller, M., 1965, "Herodotus as Chronographer", *Klio: Beiträge zur alten Geschichte XL/1*, 109-128.
- Molitor, Michael V., 1986, "The Song of Datis", *Mnemosyne XXXIX/1-2*, 128-131.
- Montzka, H., 1902, "Die Quellen zu den assyrisch-babylonischen Nachrichten in Eusebios' Chronik", *Klio: Beiträge zur Alten Geschichte II/2*, 351-405.
- Mosshammer, Alden A., 1979, *The Chronicle of Eusebius and Greek Chronographic Tradition*, Lewisburg, Bucknell University Press, London: Associated University Presses.
- Mosshammer, A. A., 1984 (ed.), *Georgii Syncelli Ecloga Chronographica*, Leipzig, BSB B. G. Teubner Verlagsgesellschaft.
- Müller, K. W. L., 1862, "Castoris Reliquiæ", In: Karl Wilhelm Dindorf (ed.), *ΗΡΟΔΟΤΟΣ: Herodoti Historiarum libri IX, recognovit et commentationem de dialecto Herodoti præmisit Guiliemus Dindorfius; Ctesiae Cnidii et chronographorum, Castoris, Eratosthenis etc., fragmenta dissertatione et notis illustrata a Carolo Müllero, Græce et*

- Latine cum indicibus* (Parisiis, Editore Ambrosio Firmin Didot, Instituti Franciæ Typographo), 151-181.
- Nagel, W., 1982, *Ninus und Semiramis in Sage und Geschichte: Iranische Staaten und Reiternomaden vor Darius*, Volker Spiess.
- Nestle, W., 1911, "Gab es eine jonische Sophistik?", *Philologus* LXX (n. f. XXIV), 242-266.
- Niese, B., 1888, "Die Chronographie Des Eratosthenes", *Hermes* XXIII/1, 92-102.
- Nöldeke, T., 1887, "Geschichte des medischen und achamenidischen Reichs", In: *Aufsätze zur persischen Geschichte* (Leipzig, T. O. Weigel), 1-85.
- Nöldeke, T., 1896, *Das iranische Nationalepos*, Strasbourg, Verlag von Karl J. Trübner.
- Olson, S. D., 1987, "Aristotle Hist. Anim. 8.18.3 and the Ἀσσύριοι Λόγοι of Herodotus", *Historia* XXXVI/4, 495-496.
- Oppert, J., 1879, *Le peuple et la langue des Mèdes*, Paris, Maisonneuve & Cie, Librairie-Éditeurs.
- Oppert, J., 1893, "La fixation exacte de la chronologie des derniers rois de Babylone", *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* VIII/1, 56-74.
- Petrosyan, S., [Պէ տր ն ս յ ա ն , Սարգիս], 2014, "On the Patriarch Zarmayr and "Chaldean" Royal List [Զարմայր Նահապետի Եվ «Քաղղէացւոց» Սրբայացւոցի Շնչը]", In: *Scientific works of National Academy of Sciences of Republic of Armenia [Հայաստանի Հանրապետության ԳԱԱ ՇՃՀԿ Գիտակցւոցի պաշտոնական լրագրացուցիկ]*, vol. XVII, 58-69.
- Poebel, A., 1942, "The Assyrian King List from Khorsabad", *Journal of Near Eastern Studies* I/3, 247-306.
- Poebel, A., 1943, "The Assyrian King List from Khorsabad (Concluded)", *Journal of Near Eastern Studies* II/1, 56-90.
- Prášek, J. V., 1890, *Medien und das Haus des Kyaxares*, Berlin, Verlag von S. Calvary & Co.
- Prášek, J. V., 1897, "Beiträge zur medischen Geschichte", *Recueil de travaux relatifs à la philologie et à l'archéologie égyptiennes et assyriennes* XIX/3-4, 193-208.
- Prášek, J. V., 1904, "Hekataios als Herodots Quelle zur Geschichte Vorderasiens I. Hekataios und der μηδικός λόγος des Herodot", *Klio: beiträge zur alten geschichte* IV, 193-208.
- Prášek, J. V., 1906, *Geschichte der Meder und Perser bis zur makedonischen Eroberung I: Geschichte der Meder und des Reichs der Länder*, Gotha, Friedrich Andreas Perthes Aktiengesellschaft.
- Raubitschek, A. E., 1957, "Das Datislied", In: Konrad Schauenburg (ed.), *Charites: Studien zur Altertumswissenschaft* (Bonn, Athenäum-Verlag), 234-48.

- Rawlinson, G., 1862, *The Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World, or the History, Geography, and Antiquities of Chaldea, Assyria, Babylon, Media, and Persia, Collected and Illustrated from Ancient and Modern Sources, Vol I, Part 2: The second Monarchy, Assyria* (London, John Murray, Albemarle Street), 225-501.
- Rawlinson, G., 1865, *The Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World, or the History, Geography, and Antiquities of Chaldea, Assyria, Babylon, Media, and Persia, Collected and Illustrated from Ancient and Modern Sources, Vol III, Part 1: The third Monarchy, Media* (London, John Murray, Albemarle Street), 1-240.
- Reuß, F., 1907, "Geschichte der Meder und Perser bis zur makedonischen Eroberung. Band I: Geschichte der Meder und des Reichs der Länder", *Zeitschrift für das Gymnasialwesen LXI (n.f. XLI)*, 485-490.
- Rollinger, R., 2003, "Herodotus iii: Defining the Persians", *Encyclopædia Iranica XII/3*, 257-260.
- Sarton, G. A. L., 1952, *A History of Science I: Ancient Science through the Golden Age of Greece*, Cambridge, Harvard University Press.
- Sayce, A. H., 1884, *The Ancient Empires of the East*, London, Macmillan and co.
- Sayce, A. H., 1896, "Assyriological Notes. No. I.", *Proceedings of the Society of Biblical Archaeology XVIII*, 170-186.
- Scharr, E., 1919, *Xenophons Staats- und Gesellschaftsideal und seine Zeit*, Halle (Saale), Verlag von Max Niemeyer.
- Schmitt, R., 1967, "Medisches und persisches Sprachgut bei Herodot", *Zeitschrift Der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft CXVII/1*, pp. 119-145.
- Schmitt, R., 1976, "The Medo-Persian Names of Herodotus in the Light of the New Evidence from Persepolis", *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae XXIV*, 25-35.
- Schmitt, R., 1978, "Die theophoren Eigennamen mit altiranisch *Miθra-", In: Jacques Duchesne-Guillemin *et al.* (eds.), *Études Mithriaques: Actes du 2e Congrès international Téhéran, du 1er au 8 Septembre 1975*, Acta Iranica XVII (Bibliothèque Pahlavi, Téhéran-Liège), 395-455.
- Schmitt, R., 1984, "Perser und Persisches in der alten attischen Komödie", In: Marcelle Duchesne-Guillemin *et al.* (eds.), *Orientalia J. Duchesne-Guillemin Emerito Oblata*, Acta Iranica XXIII ([Liège], Centre Nationale de Etudes Indo-iranienne, Leiden / Tehran, E. J. Brill), 459-473.
- Schmitt, R., 1994, "Datis", *Encyclopædia Iranica VII/2*, 126-127.
- Schmitt, R., 2002, "The Names of the Achaemenid Kings as Recorded in Oriental Chronicles", *Beiträge zur Namenforschung XXXVII*, 133-144.
- Schmitt, R., 2006, *Iranica Graeca Vetustiora III: Iranische Anthroponyme in den erhaltenen Resten von Ktesias' Werk*, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

- Schmitt, R., 2007, "Greek Reinterpretation of Iranian Names by Folk Etymology", In: Elaine Matthews (ed.), *Old and New Worlds in Greek Onomastics* (Oxford, Oxford University Press), 135-150.
- Schöne, A. K. I., and Julius H. P., (eds.), 1875, *Evsebi Chronicorum Libri Dvo I: Eusebi chronicorum liber prior*, Armeniam versionem latine factam ad libros manuscriptos recensvit H. Petermann, Graeca fragmenta collegit et recognovit appendices chronographicas sex adiecit A. Schoene, Berolini, apvd Weidmannos.
- Schrader, E., 1878, *Keilinschriften und Geschichtsforschung: Ein Beitrag zur monumentalen Geographie, Geschichte und Chronologie der Assyrer*, Giessen: J. Ricker'sche Buchhandlung.
- Schubert, R., 1890, *Herodots Darstellung der Cyrussage*, Breslau, Verlag von Wilhelm Koebner.
- Schwartz, E., 1894, *Die Königslisten des Eratosthenes und Kastor, mit Excursen über die Interpolationen bei Africanus und Eusebios*, Göttingen, Dieterich'sche Verlags-Buchhandlung.
- Serruys, D., 1913, "Les Canons d'Eusèbe, d'Annianos et d'Andronicos d'après Élie de Nisibe", *Byzantinische Zeitschrift XXII/1*, 1-36.
- Soltau, W., 1913, *Orientalische und Griechische Geschichte*, Grundriss der alten Geschichte und Quellenkunde, Willy Strehl und Wilhelm Soltau, zweite vermehrte und verbesserte Auflage, I. Band, Breslau, Verlag von M. & H. Marcus.
- Stonecipher, A. H. M., 1918, *Graeco-Persian Names*, New York / Cincinnati / Chicago, American Book Company.
- Strassler, R., B. (ed.), 2007, *The Landmark Herodotus: The Histories*, a New Translation by Andrea L. Purvis, with Maps, Annotations, Appendices, and Encyclopedic Index, with an Introduction by Rosalind Thomas, New York, Pantheon Books.
- Swoboda, H., 1901, "Datis", In: Georg Wissowa (ed.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft IV/2*, Neue Bearbeitung, unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen (Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlag), cols. 2227-2229.
- Tavernier, J., 2001, "More Iranian Names in Late Babylonian Sources", *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires (NABU) 2001/N° 2/note 25*, 26-28.
- Tavernier, J., 2004, "An Iranian Name in Duplicate", *Journal of the American Oriental Society CXXIV/4*, 773-775.
- Tavernier, J., 2007, *Iranica in the Achaemenid Period (ca. 550–330 B.C.): Lexicon of Old Iranian Proper Names and Loanwords, Attested in Non-Iranian Texts*, Leuven / Paris / Dudley, Ma, Uitgeverij Peeters en Departement Oosterse Studies.
- Tavernier, J., 2011, "Zum Lautwandel θr > hr im Iranischen", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes CI*, 425-432.

- Thompson, R. C., 1927, *A Catalogue of the Late Babylonian Tablets in the Bodleian Library*, Oxford, London, Luzac and Co.
- Thomson, R. W., 1978, *Moses Khorenats'i: History of the Armenians*, Cambridge / London, Harvard University Press.
- Tullberg, O. F. and Carolus H. B., 1850, *Dionysii Telmahharensis Chronici liber primus e codice Ms. syriaco Bibliothecae Vaticanae*, Upsaliae, Regiae academiae Typographus.
- Tümpel, . 1895, "Arbelos (Ἀρβηλος)", In: Georg Wissowa (ed.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft II/1*, Neue Bearbeitung, unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen (Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlag), col. 408.
- Tümpel, K., 1897, "Belos (Βήλος)", In: Georg Wissowa (ed.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft III/1*, Neue Bearbeitung, unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen (Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlag), cols. 259-264.
- Vlaardingerbroek, H. M., 2014, *Mesopotamia in Greek and Biblical Perceptions: Idiosyncrasies and Distortions*, PhD dissertation, Amsterdam, Vrije Universiteit Amsterdam.
- Wallraff, M. (ed.), 2007, *Iulius Africanus: Chronographiae, The Extant Fragments*, in collaboration with: Umberto Roberto, for the Oriental Sources: Karl Pinggéra, translated by William Adler, Berlin / New York, Walter de Gruyter.
- Waters, M. W., 2017, *Ctesias' Persica and Its Near Eastern Context*, Madison, Wisconsin, University of Wisconsin Press.
- Weidner, E. F., 1936, "Nínos (Ninus)", In: Wilhelm Kroll (ed.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft XVII/1*, Neue Bearbeitung Begonnen von Georg Wissowa, unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen (Stuttgart, Alfred Druckenmüller Verlag), cols. 634-635.
- Wikander, O. S., 1952, "Mithra en vieux perse", *Orientalia Suecana I/1-2*, 66-68.
- Witakowski, W., 2000, "The Chronicle of Eusebius: Its Type and Continuation in Syriac Historiography", *ARAM Periodical XII*, 419-437.
- Yamada, S., 1992, *The Assyrian King List: The Editorial History and the Reliability of the Historical Data*, Jerusalem, the Hebrew University of Jerusalem.
- Yamada, S., 1994, "The editorial history of the Assyrian King List", *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie LXXXIV/1*, 11-37.
- Zadok, R., 1977, "Iranians and Individuals Bearing Iranian Names in Achaemenian Babylonia", *Israel Oriental Studies VII*, 89-138.
- Zawadzki, Stefan, 1984, "Herodotus' Assyrian History", *Eos (Commentarii Societatis Philologiae Polonorum) LXXII*, 253-267.

